

Monika Jusupović

Instytut Historii PAN

ORCID 0000-0002-7117-2104

Wpływy rodziny Tyszkiewiczów na sejmiku wileńskim w dobie tworzenia partii dworskiej Stanisława Augusta

Słowa kluczowe: Tyszkiewiczowie, partia dworska, sejmik wileński

Stanisław August Poniatowski niemal od początku swego panowania planował utworzenie partii regalistycznej w oparciu o lokalną szlachtę. Plan ten udało się zrealizować w latach po pierwszym rozbiórze zwłaszcza w Wielkim Księstwie Litewskim. Tam właśnie rozwinęło się pod kierownictwem podskarbiego litewskiego Antoniego Tyzenhauza stronnictwo dworskie, które około 1776 r. zdominowało większość polityki litewskiej. Próby podporządkowania temu stronnictwu, a przede wszystkim Tyzenhauzowi innych fakkji litewskich budziły niechęć prowincjonalnych liderów i możniejszych obywateli, którzy często w jej wyniku przechodzili do opozycji. Warto w tym kontekście przeanalizować postawę przedstawicieli rodziny Tyszkiewiczów jako członków warstwy magnackiej i liderów politycznych obejmujących swymi wpływami sejmiki wileńskie, smoleńskie i starodubowskie, które odbywały się w tym czasie w Wilnie, jak również żmudzkie, a czasem też inne, np. orszańskie. W niniejszym tekście skupię się na sejmiku wileńskim, gdyż Tyszkiewiczowie interesowali się nim najbardziej, a ich działalność tam można uznać za reprezentatywną dla ich ogólnej postawy.

Rodzina Tyszkiewiczów już w czasach saskich miała wyrobioną pozycję na sejmiku wileńskim. Głową rodziny był Józef Tyszkiewicz, uznany przez Teresę Zielińską za prawdziwego magnata, od 1761 r. kasztelan mściśławski, a od 1775 r.

wojewoda smoleński¹. W latach pięćdziesiątych przeważnie otwierał on obrady sejmiku wileńskiego, a w 1754 r. był wybrany dyrektorem zarówno na sejmiku gromnicznym, jak i przedsejmowym. Wynikało to po części z pełnienia przez niego urzędu ciwuna wileńskiego, jednak według Robertasa Jurgaitisa nie była to typowa sytuacja i mogła wiązać się z osobistą pozycją samego Tyszkiewicza². Faktycznie jednak nie brał on aktywnego udziału w prowadzeniu polityki, a rolę rzeczywistego lidera politycznego odgrywała jego druga żona (pierwszą była Benedykta z Ogińskich), Anna z Pocięjów³. Z małżeństwa tego urodziło się dwóch synów. Aleksander sprawował urzędy ciwuna wileńskiego (od 1761 r.), oboźnego wielkiego litewskiego (od 1773 r.) i pisarza wielkiego litewskiego (od 1774 r.), lecz zmarł już w 1775 r. Część urzędów odziedziczył po nim brat Ludwik, który był od 1772 generałem adiutantem, a od 1775 r. ciwunem wileńskim i pisarzem wielkim litewskim, z czasem zaś osiągnął też godności hetmana polnego, podskarbiego wielkiego i marszałka wielkiego w czasach Targowicy⁴.

Od początku panowania Stanisława Augusta Tyszkiewiczowie działali w porozumieniu z królem i Michałem Fryderykiem Czartoryskim. Można ich uznać za głównych stronników dworskich w województwie wileńskim, lecz ich wpływy ograniczone były przez pozycję tamtejszego wojewody Karola Stanisława Radziwiłła i biskupa Ignacego Massalskiego⁵. Świadectwem współpracy Tyszkiewiczów z dworem był sejmik poselski w 1766 r., na którym wybierano posłów na pierwszy sejm po objęciu tronu przez Stanisława Augusta. Okoliczności tego sejmu były dość trudne, ponieważ doszło wtedy do konfliktu z Rosją w sprawie dysydentów, a jednocześnie rozdzwienku między królem a Czartoryskimi. Stanisław August od początku popierał kandydaturę Aleksandra Tyszkiewicza na posła wileńskiego. Związany w tym czasie jeszcze z Familiją podskarbi Michał Brzostowski, który

¹ J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885, s. 118.

² R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Kaunas 2007, s. 126–127, 227. Większość jednak sejmików w latach pięćdziesiątych rozchodziła się jeszcze przed obraniem dyrektora.

³ W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, Katowice 2015; S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970, s. 190. Kościalkowski twierdzi, że według Matuszewicza o rękę Tyszkiewiczowej ubiegał się kiedyś Tyzenhauz, lecz informacji tej nie znalazłam w dziuryszu tego szlachcica.

⁴ J. Wolff, op. cit., s. 249, 281; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 103, 137; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Województwo wileńskie*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 94.

⁵ S. Kościalkowski, op. cit., s. 114.

zajmował się organizacją tamtejszych sejmików, zobowiązał się stosować do zaleceń króla w tym względzie⁶. Był zresztą spokrewniony z Tyszkiewiczem, swym przyrodnim siostrzeńcem⁷. Podskarbi przybył osobiście dopilnować sejmików, na których udało mu się przeprowadzić wolę monarchy, jak relacjonował, mimo zaszłych trudności. Według Anny Tyszkiewiczowej trudności te wiązały się z kandydaturą chorążego wileńskiego Krzysztofa Giedroycia, którego wybrano na posła wraz z Tyszkiewiczem i podwojewodzim Aleksandrem Horainem. Brzostowski i Tyszkiewiczowa liczyli, że król skłoni Giedroycia do rezygnacji. O jego gotowości do ustępstwa zapewniał też brat samego zainteresowanego, biskup Jan Stefan Giedroyc, który w tym czasie związany był z prowadzącym kampanię antydworską Ignacym Massalskim⁸. Jednocześnie biskup bronił kandydatury brata i zwracał uwagę na zbyt młody wiek Tyszkiewicza (miał 18 lat)⁹, ale król odpierał ten zarzut i zalecał Giedroyciom ustępstwo na rzecz ciwuna wileńskiego¹⁰. Giedroyciowie zgodzili się spełnić wolę króla i poprzeć Tyszkiewicza, choć narzekając, że chorąży ma takie same prawa do poselstwa, jak Tyszkiewicz¹¹. Brzostowski proponował też, aby ewentualnie kanclerz Czartoryski skłonił do rezygnacji Horaina¹², więc najważniejszy był wybór Tyszkiewicza. Ostatecznie został on posłem wraz z Horainem¹³.

Stanisław August miał też nadesłać Brzostowskiemu punkty, które nie powinny znaleźć się w instrukcji¹⁴. Nie zamieszczono w niej kluczowego, dotyczącego praw dysydentów, na którego wpisanie nalegał ambasador rosyjski¹⁵. Na

⁶ M. Brzostowski do Stanisława Augusta, 8 VIII 1766, BC 656, s. 233.

⁷ M. Brzostowski do Stanisława Augusta, 26 VIII 1766, BC 656, s. 239. Teresa Woynianka Jasienicka była matką Brzostowskiego i matką Anny z Pocięjów Tyszkiewiczowej, W. Konopczyński, *Brzostowski Michał*, PSB, t. 3, Kraków 1936, s. 52; Z. Zielińska, *Pocięj Aleksander*, PSB, t. 27, Wrocław–Kraków 1983, s. 25. Zapewne nie jest tożsama z pierwszą żoną ojca Stanisława Augusta (ok. 1700), A. Link-Lenczowski, *Stanisław Poniatowski*, PSB, t. 27, Wrocław–Kraków 1983, s. 471.

⁸ M. Brzostowski do Stanisława Augusta, 26 VIII 1766, BC 656, s. 239; A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 23, 29 VIII 1766, BC 690, s. 121, 123; R. Kosińska, *Sejmiki poselskie 1766 roku*, KH 125, 2018, 4, s. 887.

⁹ S. Giedroyc do Stanisława Augusta, 27 VIII 1766, BC 662, s. 45–47.

¹⁰ Stanisław August do S. Giedroycia, [1766], BC 662, s. 43.

¹¹ S. Giedroyc do Stanisława Augusta, 27 VIII 1766, BC 662, s. 49. R. Jurgaitis, op. cit., s. 249.

¹² M. Brzostowski do Stanisława Augusta, 26 VIII 1766, BC 656, s. 239; A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 23, 29 VIII 1766, BC 690, s. 121, 123; R. Kosińska, op. cit., s. 887.

¹³ R. Jurgaitis, op. cit., s. 249; R. Kosińska, op. cit., s. 887.

¹⁴ M. Brzostowski do Stanisława Augusta, 7 VIII 1766, BC 656, s. 237.

¹⁵ Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Kraków 2012, s. 493.

sejmie posłowie wileńscy tylko dwa razy zabierali głos¹⁶. Tyszkiewicz należał do delegacji wysłanej podczas sejmku do Repnina, natomiast Horain – do deputacji kontrolującej skarb koronny¹⁷.

Na sejmiku deputackim 1767 r. ponownie dyrektorem był Aleksander Tyszkiewicz, a na sędziów trybunalskich wybrano Ludwika Abramowicza i Michała Karęę¹⁸. W kolejnych miesiącach wydarzenia zdominowane zostały przez konfederację radomską, a następnie barską, wileńską scenę polityczną zaś przejęli działacze konfederacy i stronnicy Karola Stanisława Radziwiłła, który stał na czele radomian, a angażował się też w związek barski. Tyszkiewiczowie nie odgrywali wtedy znaczącej roli. Anna Tyszkiewiczowa korespondowała z Radziwiłłem głównie na temat problemów z rozliczeniami finansowymi, które zdaje się doprowadziły do procesu, co sugeruje, że ich stosunki nie były najlepsze¹⁹. Także podczas konfederacji król wstawiał się u generała rosyjskiego Iwana Nummersa w obronie majątków Tyszkiewiczów²⁰.

Tyszkiewiczowie odzyskiwali znaczenie na sejmikach na początku lat siedemdziesiątych. W 1770 r., po dwóch latach przerwy, Aleksander Tyszkiewicz był dyrektorem sejmiku gromnicznego²¹, podobnie w 1771 r. otworzył lutowy sejmik, można przypuszczać, że był też jego dyrektorem²². Na tym właśnie zgromadzeniu podkomorzym wileńskim został Tadeusz Żaba, który już rok wcześniej zdobył przewagę na sejmiku elekcyjnym na ten urząd. Podkomorstwo uzyskał jednak dopiero po roku ze względu na protestacje przeciw jego elekcji i ostre konflikty podczas obrad i po ich zakończeniu²³. Wcześniej Żaba sprawował urząd podwojewódzkiego wileńskiego i został wybrany na marszałka wileńskiego konfедера-

¹⁶ R. Jurgaitis, op. cit., s. 185.

¹⁷ W. Bartel, *Horain Aleksander*, PSB, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 610; R. Jurgaitis, op. cit., s. 167–168, 170.

¹⁸ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. A. Ra-chuba, Warszawa 2004, s. 292; R. Jurgaitis, op. cit., s. 231, 249.

¹⁹ A. Tyszkiewiczowa do K.S. Radziwiłła, 17 II, 22 XI 1768, AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR) V 16699, k. 7, 12. W nieco późniejszych listach Tyszkiewiczowa wyrażała jednak wdzięczność za pomoc Radziwiłła, np. po wybryku syna, A. Tyszkiewiczowa do K.S. Radziwiłła, 11 I 1769, ibidem, k. 17.

²⁰ Odpis listu do Nummersa, BC 690, s. 129.

²¹ Ze względu na złe samopoczucie Tyszkiewicza w trakcie sejmiku elekcyjnego zastąpił Krzysztof Giedroyc, R. Jurgaitis, op. cit., s. 127, 129, 232.

²² Jako pierwszy podpisywał wydane przez sejmik akta, np. Kredens dla deputatów, 4 II 1771, LVIA 21 1 130, k. 32; R. Jurgaitis, op. cit., s. 127.

²³ *Urzednicy*, t. 1, s. 151; Kredens na podkomorstwo, 6 II 1771, LVIA 21 1 130, k. 40; Manifest na Kajetana Podbereskiego, 7 II 1770, LVIA 21 1 128, k. 25.

cji radomskiej, co wynikało z jego wcześniejszych związków z Radziwiłłem²⁴. Stopniowo stawał się on jedną z ważniejszych osób w powiecie, a na początku lat siedemdziesiątych regaliści starali się go pozyskać, jak się wydaje – skutecznie. Aleksander Tyszkiewicz relacjonował zgodny z wolą monarchy przebieg sejmiku, na którym Żaba został podkomorzym, zapewniał też dwór o lojalności nowo obranego urzędnika²⁵.

Przy okazji tego samego sejmiku gromnicznego 1771 r. doszło jednak do pewnych problemów w relacjach króla z Aleksandrem Tyszkiewiczem. Związane to było z najważniejszym z perspektywy dworu zadaniem tegorocznych sejmików, a mianowicie wysłaniem posłów do Stanisława Augusta z deklaracją wierności w reakcji na ogłoszenie przez konfederatów bezkrólewia. Realizacją tego zadania na sejmiku wileńskim zająć się mieli Leonard Pocię, Jan Stefan Giedroyc i Tyszkiewicz²⁶. Król prosił Pocię, aby użył w tym celu swych wpływów na sejmikach wileńskim, trockim i witebskim. Podkreślał, że powinno to wyglądać na oddolną inicjatywę, nie zaleconą przez króla. W kolejnym zaś liście dodawał, aby delegaci sejmików prosili go też o starania w sprawie uwolnienia senatorów porwanych przez Rosjan w 1767 r., o zwolnienie dóbr ministrów z sekwestru oraz uspokojenie kraju w obliczu zarazy²⁷. Podobny list wysłano zapewne do Giedroycia, który obiecywał wypełnić rozkazy króla, a jednocześnie zachować je w sekrecie. Czekał jednak jeszcze na wskazówki ministerium w tej sprawie²⁸. Tyszkiewicz z kolei deklarował gotowość spełniania rozkazów króla, ale czekał, aż przekaże mu je Giedroyc²⁹. Ostatecznie planów króla nie udało się zrealizować na sejmiku wileńskim, podobnie zresztą jak na zdecydowanej większości innych sejmików³⁰. Winą za niepowodzenie Giedroyc obarczył Ignacego Massalskiego i Tadeusza Żabę, ale i Tyszkiewicza, który jeszcze przed sejmikiem miał straszyć obywateli:

Tyszkiewicz, ciwun wileński, mający całe województwo wileńskie u siebie zgromadzone, wysokim tonem depredykował i oświadczał, że j.p. De Kolong, generał

²⁴ T. Żaba do K.S. Radziwiłła, 29 VIII 1767, AGAD, ARV 18877, k. 3; R. Jurgaitis, op. cit., s. 231; *Urzędnicy*, t. 1, s. 164.

²⁵ A. Tyszkiewicz do [J. Ogrodzkiego], 10 II 1771, BC 690, s. 133–134.

²⁶ J.S. Giedroyc do [J. Ogrodzkiego], 13 I 1771, BC 662, s. 55; Stanisław August do L. Pocię, 7, 21 I 1771, BC 683, s. 191–194.

²⁷ Stanisław August do L. Pocię, 7, 21 I 1771, BC 683, s. 191–194.

²⁸ J.S. Giedroyc do [J. Ogrodzkiego], 13 I 1771, BC 662, s. 55.

²⁹ A. Tyszkiewicz do [J. Ogrodzkiego], 28 I 1771, BC 690, s. 131.

³⁰ S. Kościalkowski, op. cit., s. 85.

ma koźdewo z obywatelów prześladować i dobra sekwestrować, który by ważył się zmianowaną poselstwo popierać³¹.

Pozostaje pytanie, czy Tyszkiewicz rzeczywiście zawiódł zaufanie króla, czy też Giedroyc zawnazsu próbował zrzucić na niego winę za przewidywane niepowodzenia, uznawał bowiem, że mimo wysiłków zarówno jego, jak i innych, zapewne nie uda się wybrać posłów do króla³². Według relacji Giedroycia podczas samego sejmiku tylko jego brat poparł projekt wyznaczenia delegacji, natomiast Tyszkiewicz i Żaba pozostali bierni. Ich stronnicy zaś sprzeciwili się delegacji, co miało być efektem układu z Massalskim, „który wszystko *favore* ciwuna sakryfikował”³³. Z kolei Tyszkiewicz zrzucił winę na Giedroycia, mało przekonująco wyjaśniając, że ten przekazał mu polecenie wyznaczenia delegacji, ale nie wyjaśnił, w jaki sposób to zrealizować. Wspominał też o przeszkodach ze strony Massalskiego i generała rosyjskiego³⁴.

Plan wysłania posłów do króla pojawił się również przed kolejnymi sejmikami gromicznymi 1772 r. w wyniku próby porwania Stanisława Augusta w listopadzie 1771 r. Tym razem projekt ten cieszył się większym powodzeniem w obliczu osłabnięcia ruchu konfederackiego oraz ogólnego oburzenia zamachem³⁵. W Wilnie na sejmiku gospodarczym wyznaczono na delegatów do króla Aleksandra Tyszkiewicza i Tomasza Marcinkiewicza³⁶. Kolegą Tyszkiewicza miał być pierwotnie Krzysztof Giedroyc, ale Tadeusz Żaba tłumaczył, że nie mógł zrealizować woli króla w tym względzie z powodu zbyt późnego otrzymania poleceń i oburzenia szlachty dominacją Giedroycia w powiecie. Żaba napomykał jednak również o swej niezgodności z Giedroyciem, natomiast z Marcinkiewiczem był skoligacony³⁷.

Może właśnie o tej delegacji myślał król, gdy pisał do Anny Tyszkiewiczowej „o odprawionym tak chwalebnie i wymownie poselstwie j.p. ciwuna”³⁸. Tyszkiewiczowa z kolei polecała królowi swych synów³⁹, którzy też zwracali się do dworu

³¹ J.S. Giedroyc do [J. Ogrodzkiego], 4, 8 II 1771, BC 662, s. 61–63, 67; S. Kościalkowski, op. cit., s. 85.

³² J.S. Giedroyc do [J. Ogrodzkiego], 4 II 1771, BC 662, s. 61–63.

³³ J.S. Giedroyc do [J. Ogrodzkiego], 8 II 1771, BC 662, s. 65.

³⁴ A. Tyszkiewicz do [J. Ogrodzkiego], 10 II 1771, BC 690, s. 137.

³⁵ S. Kościalkowski, op. cit., s. 85–86.

³⁶ Relacja z Wilna, 10 II 1772, BC 836, s. 393.

³⁷ T. Żaba do [J. Ogrodzkiego], 7 II 1772, BC 690, s. 441–442.

³⁸ Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 16 III 1772, BC 690, s. 145.

³⁹ A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 19 I 1772, BC 690, s. 143–144.

z różnymi prośbami, np. o starostwo gitańskie⁴⁰. Niezmiennie zatem Tyszkiewiczowie starali się o korzystanie z łask królewskich, ale rozwijała się również korespondencja kasztelanowej mściśławskiej i jej synów z podskarbisem Tyzenhauzem. Prosiła go ona np. o województwo brzeskie lub smoleńskie, a potem o starostwo wilkomierskie czy telszewskie, jeszcze później o strażnikostwo litewskie dla synów⁴¹. Zresztą sam Aleksander także prosił Tyzenhauza o poparcie⁴². Oczywiście większość z tych starań nie przynosiła skutku, ale szybko przechodzono do następnych. Tyszkiewiczowa informowała poza tym podskarbiego o wileńskich wydarzeniach politycznych, np. związanych z reasumpcją Trybunału, co było jednym z ważniejszych corocznych wydarzeń politycznych na Litwie⁴³. Starła się też za pośrednictwem podskarbiego o kasztelanię mściśławską dla męża⁴⁴, który ostatecznie w 1775 r. przy wstawiennictwie żony uzyskał województwo smoleńskie. Król oczekiwał, że „osadzenie na tym krześle smoleńskim godnego męża waszmość pani tym skuteczniejszemi dla dobra kraju uczyni starania, któremi się dotychczas waszmość państwo przykładali do sukcesów sejmików zwykle w Wilnie odprawowanych”⁴⁵. Kasztelanię mściśławską po Józefie otrzymał zaś pochodzący z innej linii rodu Stanisław Tyszkiewicz⁴⁶. Co ciekawe, Tyszkiewiczowa wstawiała się również za Tadeuszem Żabą, prosząc o kasztelanię nowogrodzką dla niego⁴⁷, nie zapomniała też o innych obywatelach wileńskich, np. o podstaroście Odyńcu⁴⁸. Służyło to niewątpliwie budowaniu poparcia w powiecie.

Tymczasem doszło do pewnych zmian w zaangażowaniu personalnym Tyszkiewiczów w życie polityczne w Wielkim Księstwie. W 1772 r. Aleksander Tyszkiewicz udał się do Wiednia, jak się zdaje, w celach prywatnych, choć w podróż zabrał również polecenia króla, według którego miał podróżować „z prawdziwą korzyścią dla siebie i dla kraju”. Stanisław August zalecał też matce i stryjowi podróżnika, aby zabezpieczyli go finansowo⁴⁹. Ciwun wileński z Wiednia udał się

⁴⁰ A. Tyszkiewicz do [J. Ogrodzkiego], 16 XII 1771, BC 690, s. 141.

⁴¹ Inwentarz treści listów, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1159–1164.

⁴² Ibidem, s. 1143.

⁴³ Ibidem, s. 1160.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 6 XI 1775, BC 690, s. 179; J. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 24 XI 1775, BC 690, s. 1189; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2003, s. 220.

⁴⁶ Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 6 XI 1775, BC 690, s. 179; J. Wolff, op. cit., s. 118.

⁴⁷ Inwentarz treści listów, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1163.

⁴⁸ Ibidem, s. 1169.

⁴⁹ Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 16 III 1772, BC 690, s. 145; Stanisław August do L. Pocięja, [1772], BC 690, s. 147.

do Paryża, gdzie starał się też pełnić pewne funkcje dyplomatyczne, np. prosił Stanisława Augusta o zlecenie przekazania gratulacji Ludwikowi XVI w związku z wstąpieniem na tron⁵⁰. Stanisław August zdążył go jeszcze nominować na obozieństwo⁵¹, a potem pisarstwo wielkie litewskie⁵². W Paryżu Aleksander zmarł, jak zapisał Eustachy Tyszkiewicz, „z rozpusty na zapalenie płuc”⁵³. Plotki o jego śmierci pojawiły się już w roku poprzednim, kiedy to Tadeusz Żaba prosił Tyzenhauza o urzędy po Tyszkiewiczzu⁵⁴. Urzędy i wpływy po bracie przejął jednak Ludwik Tyszkiewicz, który w 1775 r. wzmocnił swą pozycję i zbliżył się do Stanisława Augusta przez małżeństwo zawarte z bratanicą króla, Konstancją Poniatowską. Tyszkiewiczowa pisała do Tyzenhauza, że jej syn zakochał się w Poniatowskiej i prosiła o pomoc w doprowadzeniu do małżeństwa⁵⁵, choć można mieć wątpliwości, czy uczucia przyszłych małżonków odgrywały tu istotną rolę.

Tymczasem sejmikami wileńskimi zaczął bezpośrednio interesować się Antoni Tyzenhauz, czego przejawem jest przesłana mu relacja Adama Baranowicza o niezbyt pomyślnym przebiegu sejmików deputackich i poselskich w 1773 r. Te drugie poprzedzały sejm rozbiorowy, do którego przygotowania szlachta początkowo traktowała z dużą niechęcią, z czasem jednak zrezygnowała z oporu dla ratowania sytuacji i pod groźbami zaborców⁵⁶. Sejmik wileński musiał się zebrać dwukrotnie w wyniku niepomyślnego zakończenia obrad za pierwszym razem. Korespondent podskarbiego wspominał o swych porozumieniach z wybranymi wtedy obywatelami i o współpracy Tyszkiewiczowej z Żabą⁵⁷. Jednak pod nie-

⁵⁰ A. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 5 VI 1774, BC 690, s. 169. Donosił też o wydarzeniach na dworze francuskim, A. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 30 VIII 1774, BC 690, s. 171.

⁵¹ A. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 18 III 1773, BC 690, s. 162; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 103.

⁵² Stanisław August do A. Tyszkiewiczza, 15 III 1774, BC 690, s. 161; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 137.

⁵³ A. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 5 II 1775, BC 690, s. 175; E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa 1873, s. 70.

⁵⁴ Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1410; A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 16 I 1775, BC 715, s. 453.

⁵⁵ Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1167.

⁵⁶ Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 1, s. 125; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa 2015, s. 153–154.

⁵⁷ Zanotowano, że porozumiewała się z podkomorzym smoleńskim, ale chodziło raczej o wileńskiego, Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 1, s. 125; R. Jurgaitis, op. cit., s. 233.

obecność Aleksandra zaangażowanie Tyszkiewiczów w te sejmiki było ograniczone. W kolejnym roku przed sejmikami deputackimi Anna Tyszkiewiczowa dopytywała już Tyzenhauza, a nie bezpośrednio dworu, o polecenia dotyczące wyboru deputatów i relacjonowała podskarbiemu, że sprowadziła na sejmik Tadeusza Żabę⁵⁸. Podobnie w 1775 r. Tyszkiewiczowa donosiła Tyzenhauzowi o przygotowaniach przedsejmikowych i kandydatach do deputacji. Prosiła o tę funkcję dla Romanowicza, ale bezskutecznie, gdyż deputatami zostali Jan Wolff i Stanisław Oranowski⁵⁹. W tym okresie wojewodzina oddziaływała na sejmiki w ścisłej współpracy z Tyzenhauzem⁶⁰.

Kulminacja walki o przewagę stronnictwa dworskiego w Wielkim Księstwie Litewskim nastąpiła w 1776 r. Już w poprzednim roku pracowano nad wzmocnieniem regalistów wileńskich, rozdając awanse. Król za namową Tyzenhauza dał kasztelanę połocką Tadeuszowi Żabie⁶¹, zaś Józef Tyszkiewicz, jak wspomiano wcześniej, otrzymał godność wojewody smoleńskiego. Przy tej okazji Stanisław August pisał do jego żony z pytaniem o odpowiednich kandydatów do deputacji do Trybunału na 1776 r. W kolejnym liście radził, aby lokalni liderzy przekonywali osoby niechętne przyjęciu funkcji deputackiej, wspominał też, że wyznaczony przez króla do łaski trybunalskiej Mikołaj Łopaciński oraz bliski współpracownik Tyzenhauza Kazimierz Wolmer mieli się porozumiewać z Tyszkiewiczami w sprawie sejmików i przygotowania Trybunału⁶². Tyszkiewiczowa początkowo twierdziła, że jeszcze za wcześnie, aby zgłaszali się chętni do funkcji deputackiej, i obiecywała, że wyznaczą odpowiednich kandydatów i wcześniej poinformują króla⁶³. Wbrew jednak tym deklaracjom już wkrótce pisała, że deputacja była już od dawna obiecana Władysławowi Szadurskiemu, który we wcześniejszych latach musiał ustępować ze względu na plany Tyzenhauza. Na drugiego zaś deputata Tyszkiewiczowie planowali Rafała Muśnickiego. Tyszkiewiczowa zaręczała królowi wierność tych kandydatów i deklarowała gotowość zmiany planów na żądanie monarchy⁶⁴, ale Stanisław August zaakceptował ich. Zakończeniem ustaleń z Tyszkiewiczami i Łopacińskim miał zająć się wyjeżdżający do Wilna

⁵⁸ Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1163.

⁵⁹ Ibidem, s. 1166–1167.

⁶⁰ W. Filipczak, op. cit., s. 412.

⁶¹ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 12 IX 1775, BC 715, s. 697–699; *Urządnicy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie*, red. H. Lulewicz, Warszawa 2018, s. 107.

⁶² Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 6, 20 XI 1775, BC 690, s. 179, 199.

⁶³ A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 13 XI 1775, BC 690, s. 183.

⁶⁴ Ibidem, s. 201.

Tyzenhauz⁶⁵, którego też Tyszkiewiczowa wcześniej prosiła o dyspozycje na sejmiki⁶⁶. Ostatecznie na deputatów wybrano Władysława Szadurskiego i Jana Gieczewicza⁶⁷. Zapewne o tym właśnie Szadurskim król pisał w 1779 r., chwalać jego uczciwą postawę i wierność Tyszkiewiczom⁶⁸.

Ostateczną rozgrywką o dominację partii dworskiej w Wielkim Księstwie Litewskim były sejmiki 1776 r. Poprzedzały one sejm kluczowy dla ustalenia porządku po I rozbiórce i ustanowieniu Rady Nieustającej, która wzbudzała niechęć opozycji, lecz dwór przy wsparciu Rosji właśnie na tym sejmie zamierzał wzmocnić tę instytucję. Już w kwietniu podczas pobytu Tyszkiewicza w Warszawie Stanisław August zaakceptował kandydatury jego i Tadeusza Żaby na posłów. Tyszkiewicz wyrażał wtedy obawy przed „wielkimi forsami” opozycji, lecz król uspokajał: „dawna to sztuka w ten czas najbardziej straszyć, kiedy jest najmniej sił prawdziwych”⁶⁹. Opozycja również intensywnie przygotowywała się do sejmików. Jej lider, hetman Ogiński w czerwcu zorganizował spotkanie w Słonimiu, gdzie zaplanowano przygotowanie środków finansowych i wykorzystanie rang wojskowych do pozyskiwania poparcia. Jednocześnie Ogiński stwarzał pozory, że szuka porozumienia z Tyzenhauzem. Tyszkiewicz jednak donosił podskarbiemu, że blisko związany z hetmanem Franciszek Ksawery Chomiński przybył do Wilna z pieniędzmi przeznaczonymi na pozyskiwanie przyjaciół przed sejmikami. Starano się też porozumieć z Radziwiłłem i jego stronnikami, a walka o przeciągnięcie ich na swą stronę była kluczowym elementem rywalizacji przedsejmikowej⁷⁰.

Sam Radziwiłł jeszcze z emigracji działał za pośrednictwem Michała Radziśzewskiego, a organizację sejmików wileńskich powierzył Tadeuszowi Odyńcowi. Radziwiłł pisał do kilku urzędników wileńskich, np. do Tadeusza Żaby, powołu-

⁶⁵ A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 11 XII 1775, BC 690, s. 205; Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 1, 22 I 1776, BC 690, s. 203, 207, 219; A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 29 I 1776, BC 716, s. 322.

⁶⁶ Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1170.

⁶⁷ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 8 II 1776, BC 716, s. 331; *Deputaci*, s. 327; R. Jurgaitis, op. cit., s. 198, 250.

⁶⁸ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 1 III 1779, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich 310, s. 645. Również od 1779 r. Szadurski korespondował z Radziwiłłem, głównie w sprawie zwrotu długu. W. Szadurski do K.S. Radziwiłła, AGAD, AR V 15553.

⁶⁹ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 12? IV 1776, BC 716, s. 235.

⁷⁰ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 15 VII 1776, BC 716, s. 589; Opis przygotowania opozycji do sejmików, 1776, ZP 114, s. 148; J. Michalski, *Ogiński Michał*, PSB, t. 23, Wrocław-Kraków 1978, s. 627.

jąc się na przyjaźń i pokrewieństwo. Żaba podobno miał wzgląd na wdzięczność wobec Radziwiłła, lecz był kandydatem dworskim⁷¹. Radziszewski zaś spotkał się z Tyszkiewiczową i proponował jej kompromis w postaci wyboru jej syna wraz ze szwagrem Radziwiłła, Ignacym Morawskim, lecz wojewodzina się nie zgodziła⁷². Jerzy Michalski ocenia, że Radziwiłł nie miał w województwie wileńskim „wielu »przyjaciół«” wśród urzędników i opierał się głównie na podległych mu urzędnikach grodzkich⁷³.

Tyszkiewicz, przebywający zapewne na dworze, wybierał się do Wilna, aby pracować nad sejmikami, relacjonował też królowi tamtejsze przygotowania ludzi hetmana Ogińskiego⁷⁴. Hetman podjął starania o pozyskanie podkomorzego Żaby, oferując mu pieniądze i wakans⁷⁵, Żaba jednak udowodnił swą wierność, odmawiając Ogińskiemu⁷⁶. W Wilnie odbyło się spotkanie biskupa Massalskiego, hetmana Ogińskiego i innych liderów opozycyjnych, którzy ustalili, że posłami zostaną Czyż i Morawski. Według spisującego tę relację gotowi byli przeprowadzić ten plan nawet gwałtem i w tym celu przekupowano przybywających na sejmik⁷⁷. Ostatecznie udało im się pozyskać stronników radziwiłłowskich, zdobywając przewagę liczebną na sejmiku wileńskim⁷⁸.

Król, przekonywany przez Tyzenhauza, że sejmiki te nie przysporzą problemów, nie przywiązywał wagi do obaw Tyszkiewicza⁷⁹. Zachęcał Tyszkiewiczów i Tyzenhauza do współpracy, zwłaszcza w razie niespodziewanej zmiany układu przed samymi sejmikami⁸⁰. Tyszkiewiczowa rzeczywiście prosiła podskarbiego o dyspozycje na sejmiki i poparcie dla syna⁸¹. Zdaje się, że jednak doszło do jakichś nieporozumień, gdyż po sejmikach Tyszkiewicz tłumaczył królowi, że

⁷¹ T. Odyniec do K.S. Radziwiłła, 19 VII 1776, AGAD, AR V 10679, s. 232; J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, w: idem, *Studia i szkice historyczne z XVIII i XIX wieku*, Kraków 2020, s. 432–433.

⁷² J. Michalski, *Wokół powrotu*, s. 418.

⁷³ Ibidem, s. 432–433.

⁷⁴ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 25 IV 1776, BC 716, s. 274; A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 22 IV 1776, BC 716, s. 429.

⁷⁵ Opis przygotowania opozycji do sejmików, 1776, AGAD, ZP 114, s. 148.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ J. Michalski, *Wokół powrotu*, s. 418.

⁷⁹ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 22 VII 1776, BC 716, s. 504.

⁸⁰ Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 28 VI 1776, BC 716, s. 457; Stanisław August do A. Tyzenhauza, 25 IV 1776, BC 716, s. 274. O współpracy przed sejmikami S. Kościałkowski, op. cit., s. 190.

⁸¹ Registr treści listów, s. 1172.

nie chciał rywalizować z Tyzenhauzem⁸². Pisarz litewski informował też króla o niezadowoleniu obywateli z Tyzenhauza⁸³, co Stanisław August chciał wyjaśnić i zaradzić temu⁸⁴.

Być może nieporozumienia z Tyzenhauzem związane były z awansem Filipa Górskiego, którego Tyszkiewiczowie promowali na skarbnikostwo wileńskie. Król uznał, że urząd ten nie jest zbyt znaczny, a korzyści mogą być duże, więc wyraził zgodę. Tymczasem Tyzenhauz napisał do Stanisława Augusta, że Tyszkiewiczowa postąpiła wbrew wcześniejszym umowom, gdyż podskarbi przeznaczał ten urząd dla swego imiennika, co miało wzmocnić wpływy Tyzenhauza w powiecie. Podskarbi prosił króla o przywilej, lecz ten musiał odmówić, ponieważ wcześniej przygotowany został przywilej dla Górskiego⁸⁵. W związku z niedotrzymaniem słowa przez Tyszkiewiczową król za pośrednictwem swego brata (zapewne chodzi tu o Kazimierza, teścia Tyszkiewicza) ostrzegął ją, że takie szkodliwe postępowanie może zniszczyć porozumienia polityczne⁸⁶. Tyzenhauz skarżył się zaś na to, jak został potraktowany przez króla w związku z tą sprawą⁸⁷. Wkrótce jednak prosił o zakończenie sporu, aby przez wzajemne wymówki nie zniszczyć porozumienia. Tymczasem, jak uważał, Tyszkiewiczowie sami się przekonują, że potrzebują współpracy z ludźmi Tyzenhauza, skoro nie mogą liczyć na radziwiłłowskich⁸⁸. Wkrótce rzeczywiście Tyszkiewiczowa pisała do królewskiego brata o swej przyjaźni dla Tyzenhauza i chęci współpracy w sprawie elekcji urzędników, do czego Poniatowski w odpowiedzi ją zachęcał⁸⁹. Ostatecznie skarbnikostwo otrzymał promowany przez Tyszkiewiczów Filip Górski, którego również Stanisław August chciał jeszcze przed sejmikiem w ten sposób pozyskać⁹⁰. Ostatecznie jednak regaliści zawiedli się na Górskim podczas sejmiku⁹¹.

⁸² L. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 18 VII 1776, AGAD, ZP 114, s. 140.

⁸³ L. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, VII 1776, BC 690, s. 239.

⁸⁴ Stanisław August do L. Tyszkiewicza, 12 VII 1776, BC 690, s. 241.

⁸⁵ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 22 VII 1776, BC 716, s. 503; L. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, VII 1776, BC 690, s. 237; *Urzednicy*, t. 1, s. 180; Stanisław August do L. Tyszkiewicza, 12 VII 1776, BC 690, s. 241; A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 16 VII 1776, BC 716, s. 580.

⁸⁶ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 22 VII 1776, BC 716, s. 503.

⁸⁷ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 15 VII 1776, BC 716, s. 600.

⁸⁸ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 1 VIII 1776, BC 716, s. 633.

⁸⁹ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 4 VIII 1776, BC 716, s. 529.

⁹⁰ L. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, VII 1776, BC 690, s. 237; Stanisław August do L. Tyszkiewicza, 10 VI, 12 VII 1776, BC 690, s. 223, 241; A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 16 VII 1776, BC 716, s. 580.

⁹¹ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 29 VII 1776, BC 716, s. 511.

Nowy skarbnik wileński nie był przy tym spokrewniony z synami zmarłego kasztelana żmudzkiego Górskiego, których król przy pomocy Tyszkiewiczów chciał pozyskać dla dworu. Nie wątpił, że wojewodzina sama sobie poradzi z tym zadaniem, ale podkreślał, że korzystnie byłoby zająć się tym przed sejmikami⁹². Tyszkiewicz z kolei zamierzał wykorzystać przy pozyskiwaniu stronników na sejmikach wakujące po śmierci Żmijewskiego pisarstwo ziemskie, prosił zatem króla, by wstrzymać się z obietnicami na ten urząd⁹³. Tyszkiewicz obiecywał też Aleksandrowi Michałowi Sapieszemu spełniać jego rozkazy na sejmikach poselskich⁹⁴.

Sejmik 15 lipca na zamku otworzył Ludwik Tyszkiewicz. Według opozycji część szlachty miała nie zostać wpuszczona na obrady przez oddziały rosyjskie, a na sejmiku Tyszkiewicz i Żaba sami nominowali siebie na kandydatów do poselstwa. Swe kandydatury zaproponowali też wojski Horain i chyba Giedroyć, lecz on zrezygnował na rzecz Tyszkiewicza i Żaby. Tych ostatnich oskarżano o zignorowanie pozostałych kandydatów, przede wszystkim opozycyjnych Morawskiego i Czyża. Regaliści uzasadniali, że Czyż zgłosił się zbyt późno, natomiast Morawski nie ma posesji w powiecie. Tymczasem tłum popierający Morawskiego zaczął domagać się głosowania. Niepokoje spowodowały, że Tyszkiewicz odroczył sesję, argumentując to zbyt dużą liczbą kandydatów. Według opozycjonistów następnego dnia Tyszkiewicz nie zgodził się na głosowanie i ogłosił się posłem wraz z Żabą. Tymczasem opozycjoniści osobno kontynuowali obrady i obrali Morawskiego i Czyża⁹⁵. Jak podsumował Jerzy Michalski, partia dworska była mniej liczna, lecz dysponowała siłą wojska rosyjskiego⁹⁶.

Po sejmikach Tyszkiewicz donosił Stanisławowi Augustowi o realizacji jego poleceń. Twierdził, że poparcie dla opozycji nie wynikało ze zrozumienia polityki, ale z prestiżu magnatów oraz szermowania przez nich populistycznymi hasłami⁹⁷. Regaliści skarżyli się na niezgodne z prawem działania opozycji, np. sprowadzanie na sejmik tłumów niemającej prawa do udziału w obradach szlachty⁹⁸. Tyszkiewicz przesłał królowi kopię oświadczenia przedstawicieli opozycji. Deklarowali

⁹² Stanisław August do L. Tyszkiewicza, 10 VI 1776, BC 690, s. 223.

⁹³ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 6 V 1776, BC 716, s. 306; *Urzędnicy*, t. 1, s. 141.

⁹⁴ L. Tyszkiewicz do Sapiiehy, 8 VII 1776, Lietuvos Mokslu Akademijos biblioteka w Wilnie, F 139-4705, k. 61.

⁹⁵ Opis przygotowania opozycji do sejmików, [1776], AGAD, ZP 114, s. 148v; List nn. [Giedroyć], [1776], AGAD, ZP 114, s. 167v; Oświadczenie, 17 VII 1776, AGAD, ZP 114, s. 162-163; R. Jurgaitis, op. cit., s. 119.

⁹⁶ J. Michalski, *Wokół powrotu*, s. 418.

⁹⁷ L. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 18 VII 1776, AGAD, ZP 114, s. 141.

⁹⁸ List nn. [Giedroyć], [1776], ZAGAD, ZP 114, s. 167.

oni w nim, że starali się wyborem odpowiednich posłów dowieść wierności królowi, „uwielbienia” imperatorowej oraz korzyści dla ojczyzny. Groźby i ostrzeżenia, że nie można wybrać nikogo innego niż Tyszkiewiczza i Żabę, uznali za prywatne intrygi, przeciwne dworowi⁹⁹. Stanisław August mimo wszystko był zadowolony z działań Tyszkiewiczów na sejmikach¹⁰⁰. Tyzenhauz z kolei podkreślał zasługi Żaby i twierdził, że gdyby ten zrezygnował, trudno byłoby przeprowadzić ten i następne sejmy¹⁰¹.

Przygotowana przez sejmik wileński instrukcja opowiadała się za wzmocnieniem władzy centralnej oraz uporządkowaniem systemu podatkowego, co wydaje się postulatem raczej regalistycznym. Nie zapomniano też o rekompensacie strat dla Radziwiłłów i Ignacego Bohusza¹⁰². Ten ostatni postulat znalazł się w większości instrukcji litewskich, zresztą przy poparciu Tyzenhauza¹⁰³. Na sejm 1776 r. nie wpuszczano posłów opozycyjnych, więc i w przypadku posłów wileńskich uznano za legalnych posłów regalistycznych¹⁰⁴. Podczas sejmu Tyszkiewicz należał do komisji kontrolującej Radę Nieustającą¹⁰⁵.

Jeszcze w 1776 r. pojawiła się kwestia elekcji na urząd wojewody połockiego, wakujący już od roku po awansie Aleksandra Sapiehy na kanclerstwo. Obsadzenie tego urzędu nie było proste, gdyż ostatecznie wakował on jeszcze do 1781 r.¹⁰⁶ W 1776 r. pojawił się pomysł, by otrzymał go Ludwik Tyszkiewicz, ale zaprotestowała jego matka, uzasadniając to problemami ze zdrowiem syna i szczególną nieżyczliwością tamtejszych obywateli, przejawiającą się wobec Tadeusza Żaby, co mogłoby zaszkodzić Tyszkiewiczowi, zwłaszcza przy jego porywczym charakterze. Pisała: „województwo połockie składa się z ludzi mało obyczajności mających, a podległe wszystkim rodzajom nieprzyzwoitości, przyjaciół tam swych mieć nie można”. Przekonywała, że awans taki zmniejszy użyteczność jej syna, odsunie go od funkcji tradycyjnie należących do rodziny. Próbowwała też wzbudzić litość króla, skarżąc się, że nie poradzi sobie bez syna¹⁰⁷. Na listy Tyszkiewiczowej

⁹⁹ Oświadczenie, 17 VII 1776, AGAD, ZP 114, s. 161–162.

¹⁰⁰ Stanisław August do L. Tyszkiewiczza, [1776], BC 690, s. 251.

¹⁰¹ Inwentarz treści listów, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 2, s. 1415; A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 15 VII 1776, BC 716, s. 589.

¹⁰² R. Jurgaitis, op. cit., s. 91, 94, 101, 105.

¹⁰³ J. Michalski, *Wokół powrotu*, s. 445.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 418.

¹⁰⁵ R. Jurgaitis, op. cit., s. 170.

¹⁰⁶ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 5, s. 241.

¹⁰⁷ A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 13 X, 21 XII 1776, BC 690, s. 243–249, 253–255; W. Filipczak, op. cit., s. 413.

Stanisław August odpisywał, że nie chce ich zmuszać, ale doradzał im rozważenie propozycji szaszczytnego awansu i wspominał, że odmowa by go „dotkliwie zmartwiła”. Król uświadamiał Tyszkiewiczową, że jej syn nie straci dochodów z ciwuństwa, domyślając się, że z tym związane są jej obawy. Przekonywał, że nie tracą kredytu w województwie wileńskim, utrzymującego się głównie przy osobie Tyszkiewiczowej. Odrzucał podejrzenia Tyszkiewiczowej, że pomysł ten wyszedł od niechętnych im osób, czyli zapewne podskarbiego, lecz przekonywał o poparciu Tyzenhauza i Żaby dla tego awansu. Napomykał przy okazji o swym niezadowoleniu z ociągania się Tyszkiewicza w sprawie awansu¹⁰⁸. Tyszkiewicz jednak wyjaśnił królowi, że nie można łączyć stanowisk wojewody połockiego i ciwuna wileńskiego ze względu na ich sędownicze uprawnienia. Stanisław August prosił Tyzenhauza o radę w tej sprawie¹⁰⁹. Wiemy, że to Franciszek Bouffal sugerował królowi, że niechęć wojewodziny do awansu syna ma podłoże finansowe. Wskazywał też, że sprawa powoduje jej niechęć do Tyszkiewicza i Żaby, a należałoby ich pogodzić przed najbliższymi sejmikami deputackimi¹¹⁰.

Król ponownie liczył na współpracę Tyzenhauza z Tyszkiewiczami przed sejmikami gromnicznymi 1777 r. Tym razem odbyć się miał sejmik deputacki i elekcyjny w związku z awansem podkomorzego Żaby na kasztelanię połocką¹¹¹. Podskarbi prosił Stanisława Augusta o zalecenie Tyszkiewiczowej współpracy na sejmikach. Tyzenhauz spodziewał się, że list króla może już nie zdążyć przed sejmikiem deputackim, ale liczył, że dojdzie przynajmniej na sejmik elekcyjny, który najwyraźniej był bardziej problematyczny, gdyż wybrać miano jednego z najważniejszych urzędników wileńskich¹¹². Mimo iż prośba Tyzenhauza przyszła późno, Stanisław August wysłał na trzy dni przed sejmikami list do Tyszkiewiczowej, podkreślając znaczenie jedności partii regalistycznej. Król sugerował przy tym, że dowiedział się o ochłodzeniu współpracy ze strony Tyszkiewiczowej¹¹³. Wojewodzina rzeczywiście pisała do króla o swym żalu do Tyzenhauza, ale deklarowała, że utrzymuje z nim przyjazne stosunki, niezależnie od rozkazu króla. Podobno już przed dotarciem listu Stanisława Augusta porozumiała się z podskarbisem w spra-

¹⁰⁸ Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 18 XII 1776, BC 690, s. 257–259.

¹⁰⁹ Stanisław August do A. Tyzenhauza, b.d., AGAD, Archiwum Publiczne Potockich 310, s. 78.

¹¹⁰ Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, AGAD, Arch. Tyzenhauzów, H 1, s. 316.

¹¹¹ *Urzędnicy*, t. 1, s. 151.

¹¹² A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 30 I 1777, BC 716, s. 869–870.

¹¹³ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 1 II 1777, BC 716, s. 659; Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 1 II 1777, BC 716, s. 663.

wie sejmików¹¹⁴. Tyzenhauz wysłał na sejmik Franciszka Bouffała, który cieszył się też szacunkiem Tyszkiewiczowej. Liczył zatem na pomyślny przebieg sejmików¹¹⁵. W kwestię elekcji angażowali się też hetman Ogiński i biskup Massalski¹¹⁶. Niemniej sejmiki przebiegły pomyślnie i wybrano deputatów regalistycznych¹¹⁷. Podobno Tyszkiewiczowa poparła kandydaturę imiennika podskarbiego na deputację¹¹⁸. Podkomorzym na miejsce Tadeusza Żaby został Krzysztof Giedroyć, a więc człowiek związany z dworem. Zwolnione zaś przez Giedroycia chorągwo objął imiennik podskarbiego, Antoni Tyzenhauz¹¹⁹. Tyszkiewiczowie współpracowali zatem z podskarbisem na tym sejmiku, co król pochwalił¹²⁰.

Tymczasem po sejmiku Anna Tyszkiewiczowa obawiała się, że przywileje na urzędy wileńskie nie będą wydawane za pośrednictwem jej syna. Król interpretował to jako strach przed przejęciem wpływów przez nowo obranego chorążego, lecz uspokajał te obawy i na dowód przekazywał nowo wydane przywileje na ręce Tyszkiewicza¹²¹. Miesiąc po sejmikach Tyzenhauz wracał jeszcze do sprawy, powiadamiając króla, że Tyszkiewiczowa dostrzegła swe błędy, które wpłynęły źle zarówno na obywateli, jak i na pozycję jej samej. Chciała wynagrodzić je, nadskakując przedstawicielowi Tyzenhauza, Bouffałowi¹²². W 1777 r. konflikt Tyzenhauza z Tyszkiewiczami nasilił się jednak ze względu na przeniesienie sejmików egzulanckich smoleńskich i starodubowskich do Olity i Żyźmor, co wyjęło je spod wpływów Tyszkiewiczów¹²³.

Analiza zdarzeń do momentu przejęcia dominacji politycznej przez partię dworską wskazuje, że Tyszkiewiczowie na początku panowania Stanisława Augusta współpracowali z królem, utrzymywali też początkowo dobre stosunki z Tyzenhauzem. W miarę jednak przejmowania wpływów przez partię regali-

¹¹⁴ A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 7 II 1777, BC 690, s. 261.

¹¹⁵ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 30 I 1777, BC 716, s. 870.

¹¹⁶ List nn. [Giedroyć], [1776], AGAD, ZP 114, s. 169.

¹¹⁷ A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 13 II 1777, BC 716, s. 884; *Deputaci*, s. 331; R. Jurgaitis, op. cit., s. 198, 250.

¹¹⁸ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 10 II 1777, BC 716, s. 667.

¹¹⁹ *Urzednicy*, t. 1, s. 89.

¹²⁰ L. Tyszkiewicz do Stanisława Augusta, 9 II 1777, BC 690, s. 265–266; Stanisław August do L. Tyszkiewicza, 19 II 1777, BC 690, s. 269; Inwentarz treści listów z epoki Antoniego Tyzenhauza, Arch. Tyzenhauzów, H2, s. 1152.

¹²¹ Stanisław August do A. Tyzenhauza, 12 II 1777, BC 716, s. 670; A. Tyszkiewiczowa do Stanisława Augusta, 7 II 1777, BC 690, s. 262; Stanisław August do A. Tyszkiewiczowej, 19 II 1777, BC 690, s. 271.

¹²² A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 13 III 1777, BC 716, s. 944.

¹²³ S. Kościalkowski, op. cit., s. 119.

styczną nasilały się konflikty między obydwoma stronami. Zapewne, podobnie jak inni liderzy lokalni, Tyszkiewiczowie nie byli skłonni podporządkować się podskarbiemu, ostatecznie ich stosunki zdecydowanie się ochłodziły. Może też nie byli zadowoleni z promowania innych lokalnych liderów, np. spośród stronników radziwiłłowskich, choć nieraz sami pomagali ich pozyskiwać. Z samym zaś królem Tyszkiewiczowie pozostawali w bliskich stosunkach, choć i tu nie brakło tarć, zwłaszcza gdy czuli zagrożenie dla swych korzyści.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Radziwiłłów V 10679, 15553, 16699, 18877;

Archiwum Publiczne Potockich 310;

Archiwum Tyzenhauzów H 1,2;

Zbiór Popielów 114.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie 656, 662, 683, 690, 715, 716, 836.

Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas w Wilnie 21 1 128, 130.

Opracowania

Bartel W., *Horain Aleksander*, PSB, t. 9, Wrocław 1960–1961.

Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.

Dukwicz D., *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa 2015.

Filipczak W., *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, Katowice 2015.

Jurgaitis R., *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Kaunas 2007, s. 126–127, 227.

Konopczyński W., *Brzostowski Michał*, PSB, t. 3, Kraków 1936.

Kosińska R., *Sejmiki poselskie 1766 roku*, KH 125, 2018, 4, s. 861–899.

Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970.

Link-Lenczowski A., *Stanisław Poniatowski*, PSB, t. 27, Wrocław–Kraków 1983.

Michalski J., *Ogiński Michał*, PSB, t. 23, Wrocław–Kraków 1978.

Michalski J., *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, w: J. Michalski, *Studia i szkice historyczne z XVIII i XIX wieku*, Kraków 2020.

Tyszkiewicz E., *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa 1873.

Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.

Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. 1: *Województwo wileńskie*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.

Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2003.

Urzednicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego, t. 5: *Ziemia polocka i wojewodztwo polockie*, red. H. Lulewicz, Warszawa 2018.

Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Ksiestwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885.

Zielińska Z., *Pociej Aleksander*, PSB, t. 27, Wrocław–Kraków 1983.

Zielińska Z., *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Kraków 2012.

Abstract

Influence of the Tyszkiewicz family in the Vilna Sejmik at the time of the formation of Stanislaw August's court party

Keywords: Tyszkiewicz family, court party, sejmik of Vilna

In the years following the first partition, the political life of the Grand Duchy of Lithuania was dominated by the court party formed by Antoni Tyzenhauz. Attempts to subordinate minor factions to the royalists aroused the resentment of local leaders and magnates, who, as a result of this resentment, often conducted opposition activities. In the Vilna province, such political leaders were the Tyszkiewicz family. At the beginning of Stanislaw Augustus' reign, they were among the king's main collaborators at the Vilna Sejmiks. When Antoni Tyzenhauz began to play the role of leader of the royalists, the Tyszkiewiczzes also established cooperation with him. In time, however, conflicts began to arise between them, which the king strenuously tried to alleviate. However, despite mutual declarations of willingness to cooperate, in 1777 there was a final break between Tyzenhauz and the Tyszkiewiczzes.

Translated by Stefan Kubiak